

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית

הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

פרשת "וַאֲרָא"

"וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא"

מדרייקים ומדקדקים בפרשת-השבוע

שורשים ומשפחות מילים בפרשה

שורש נת"נ - גזרת חפ"נ

לַתַּת, וְנָתַתִּי, תָּנֶנּוּ, נָתַן

לשורש זה יש ארבע צורות נטייה:

✓ כל אותיות השורש נכתבות ונשמעות: נָתַן

✓ הידמות של פה"פ ני: אָתַן, תָּתַן

✓ הידמות של לה"פ ני: וְנָתַתִּי

✓ היעלמות של שתי אותיות השורש ני: לַתַּת

שורש נא"ק - גזרת חפ"נ (בהמשך להסבר בפרשת "שמות")

וְגַם | אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת-נְאֻמֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ו, ה)

השורש נא"ק מופיע מספר פעמים בתנ"ך כפועל וכשם עצם. וכן כתוב בספר

יחזקאל (ל, כד) "וְשָׁבַרְתִּי אֶת-זְרָעוֹת פְּרִעָה וְנָאֵק נְאֻמוֹת חָלָל לְפָנָיו".

משמעות המילה נְאֻמֹת: צְעָקָה מתוך צער, במשקל קְטָלָה.

שורש נכ"י – גזרת חפ"נ, נל"י

בניין פעל: נַכַּתָּהּ, נָכוּ.

מפרש רש"י את נטיית הפעלים הללו: וְהַפְּתָהּ וְהַשְׁעָהּ נִפְתָּה – נִשְׁבְּרָה, לְשׁוֹן "פְּרָעָה נָכָה" (מלכים ב' כ"ג), "נִכְאִים" (ישעיהו ט"ז), וְכֵן לֹא נָכוּ; וְלֹא יִתְּכוּ לְפָרְסוּ לְשׁוֹן הַפְּתָה, שָׁאִין נו"ן צְמָקוֹס ה"א לְפָרֵשׁ נִפְתָּה פָּמוֹ הַפְּתָה, נָכוּ פָּמוֹ הַפּוּ, אֶלֶּא הַנו"ן שָׂרֵשׁ צְתָבָה וְהָרִי הוּא מְגַזְרֵת "וְשָׂפוּ עֲלֵמוֹתָיו" (איוב ל"ג).

כלומר: האות ני בפעלים האלה היא התלכדות של ני השורש עם ני של בניין נפעל ולכן לא יתכן שהמילה היא בבנין הפעיל במשמעות של "הכאה".

שורש פל"י – גזרת נל"י

וְהַפְּלִיתִי, וְהַפְּלָה – במשמעות של הבדלה והפרשה.

לאורך הנטייה ישנן פעמים בהן האות ה"א מוחלפת באות י.

במספר מקומות במקרא אנו פוגשים את השורש פל"א במשמעות זהה,

למשל: "אֵיֶשׁ כִּי יִפְלֵא נֶדְרִי" (ויקרא כז, ב).

שורש הי"י – גזרת נעו"י, נל"י

כל הפעלים בפרשה הם בבניין קל.

בהווה: הוֹיָה

בתוספת ו"ו ההיפוך מעבר לעתיד: וְהִיָּתִי, וְהִיָּה, מעתיד לעבר: וְיָהִי

בעבר: הִיָּתָה

בעתיד: יְהִיָּה, וְיָהִי (האות יו"ד לא נשמעת בהשפעת ו"ו החיבור שלפניה).

צורת המקור: מְהִיָּת, הִיָּת

שורש יצ"א – גזרת נפ"יו, נל"א

כל הפעלים בפרשה בשורש זה הם בבנין הפעיל במשמעות גרימה.

וְהוֹצֵאתִי – מעבר לעתיד (בהשפעת וי ההיפוך), **הַמוֹצִיא** – הווה, **הוֹצִיאֻ** – ציווי. **לְהוֹצִיא** – שם פועל.

השורשים יד"ע, יצ"א, יס"ד – גזרת נפ"יו

בפעלים ושמות מגזרה זו מופיעה פה"פ וי או יי. פה"פ לעתים כתובה ונשמעת, לעיתים כתובה אך אינה נשמעת ולעיתים היא נעלמת. במילה נוֹדַעְתִּי בבנין נפעל, האות וי היא אות מקורית של השורש.

במילים מהשורש יצ"א בבנין הפעיל: וְהוֹצֵאתִי, הַמוֹצִיא – האות וי נמצאת אך לא נשמעת.

במילה הַוֹסְדָה אות השורש נשמעת.

הסברו של רש"י לתופעה זו:

לְמִן־הַיּוֹם הַוֹסְדָה (ט, יח)

מפרש רש"י: שְׁנַת־יִסְדָה; וְכָל תְּבֵה שְׁתַּחֲלַת יִסְדָה יו"ד, פְּגוֹן יִסְדָה, יִלְדָה, יִדַע, יִסְרָה, פְּשָׁהִיא מִתְּפַעֲלָתָה, תְּבֵה הַיּוֹ"ו צְמָחוֹס הַיּוֹ"ד, כְּמוֹ הַוֹסְדָה, הַוֹלְדָה (הוֹסַע ב'), וַיִּנְדַע, וַיִּוְלַד לְיוֹסֵף (בראשית מ"ו), "בְּדַבְרֵי לֹא יוֹסֵר עֲבָד" (משלי כ"ט).

המילים הַוֹסְדָה, וַיִּוְלַד הן בבנין נפעל וסימנן חד"ק – חיריק דגש וקמץ.

בנין קל עבר: וַיִּדְעָתָם וַיִּשְׁלַח. וי היא אות שורש. כמו בניקוד ווי החיבור, יי שוואית אחרי הו"ו נאלמת, וכן גם במילה וַיִּשְׁלַח. לעומת זאת במילה וַיִּדְעָתָם פה"פ נשמעת.

בבנין קל בעתיד: תִּזְעַע – פה"פ י/ו נופלת בנטייה.

שורש עו"ז – גזרת נע"וי

וְעָתָה שְׁלַח הָעֵז אֶת-מִקְנֶךָ (ט, יט)

רש"י: פְּתַלְגוּמוֹ, שְׁלַח פְּנוּשׁ, וְכֵן "יוֹשְׁבֵי הַגְּזִים הָעִיזוּ" (ישעיה י'), "הָעֵזוּ צְנִי צְנִימוֹ" (ירמיה ו').

השורש הוא עו"ז ושם הפועל הוא "להעיז" – לאסוף, לכנס.

להבדיל מהשורש עז"ז במשמעות של הפגנת עוז ואומץ לב.

שם הפועל בשורש זה הוא: להֵעֵז ובנטיה: מֵעֵז, מְעֵזָה,

וכן: "הֵעֵזָה פְּנִיָּה וְתֹאמַר לוֹ" (משלי ז, יג).

שורשים מגזרת השלמים

שורש של"ח

בניין קל: וִישַׁלַח, שִׁלַח, שְׁלַחְתִּי

בנין פֶּעַל = דגש חזק תבניתי בעה"פ:

שִׁלַח – ציווי, וְאַשְׁלַחְהוּ מִשַׁלַח שִׁלַח, פעלים במשמעות גרימה.

שִׁלְחָם – מקור בצירוף כינוי מושא.

לִשְׁלַח – שם פועל בבנין פיעל.

בנין הפעיל: הִנְגִּיל מִשְׁלִיחַ בָּךְ –

מפרש אבן-עזרא: מלה זרה (=צורה נדירה) מהבנין הכבד הנוסף.
ורש"י מפרש: מְגִרָה בָּךְ, וְכֵן "וְשָׂן צְהֵמוֹת אֲשַׁלַח צָם" (דברים ל"ב), לְשׁוֹן שְׁפוּי.

עת"ר

בניין קל: וְיַעְתֵּר

בניין הפעיל: אֶעְתֵּר, וְהֵעְתַּרְתִּי, הֵעְתִּירוּ – ציווי

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרַעַה וַיַּעֲתָר אֶל ה' (ח, כו)

מפרש רש"י: נְתַלְמַזְזָה צְתָפְלָה, וְכִן אִם צָא לֹמַר וַיַּעֲתָר, הָיָה יָכוֹל לֹמַר, וּמִסְמָע וַיִּרְצֶה צְתָפְלָה, וְכִסְהוּא לֹמַר צְלָשׁוֹן וַיִּפְעַל, מִסְמָע וַיִּרְצֶה לְהַתְפַּלֵּל.

רש"י מבחין בין הפועל בבנין קל לפועל בבנין הפעיל.

הסבר הדברים: **ויעתר** בבנין קל – התאמץ בתפילה,

העתיר בבנין הפעיל – הרבה דברים בתפילתו.

דב"ר

בדרך כלל נטיית השורש היא בבניין פעיל: **דַּבֵּר, וַיְדַבֵּר, דַּבְּרָה, וַיְדַבֵּר תְּדַבְּרִי,** **הַמְדַבְּרִים.**

פרשת וארא מתחילה במילים "**וַיְדַבֵּר** אֶל-הַיָּם אֶל-מֹשֶׁה..."

ואומר רש"י: לָדַר אֲתוֹ מִסְפָּט, עַל שֶׁהִקְשָׁה לְדַבֵּר וְלֹמַר "לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה". כלומר השימוש בפועל זה מלמד על דיבור בתקיפות. כך גם מבואר בגמרא מסכת מכות דף י"א.

בעל "הכתב והקבלה" מסביר זאת בהסתמך על אשר נכתב לעיל שבדרך כלל נטיית שורש דב"ר הוא בבנין פיעל. וזה לשונו:

"ואין כוונתם דבכל המקומות יהיה דבור לשון קשה, כי מקומות אין מספר יורונו הפך הכלל הזה, ומהם וידבר על לב הנערה (בראשית ל"ד), ואין מדרך החושקים לדבר רק דברים רכים משמן, גם הלא אמרו (פ"ו דשבת) אז נדברו יראי ה', אין דבור אלא נחת ע"ש, אבל כוונתם בזה שלשון דבור משמש תמיד להפלגת ענין, לפי שהוא מבנין הכבד, לכן יתכן לשמש בו בין בלשון קשה בין בלשון רכה, דהיינו ג"כ להפלגת תכלית הרכות והתחתונים, ובאורו תמיד לפי ענין המכוון במאמר".

בְּדַבְּרָם – מקור בצירוף כינוי מושא ואות יחס.

דַּבֵּר אֱלֹהִים (ו, כט) – בניין קל.

מא"נ

ואם-מאן אָתָּה לְשַׁלַּח (ז, כז וגם ט, ב) – שם.

רש"י: "וְאִם סָרְבִּין לְפָנֶיהָ: מָאן – כְּמוֹ מְמַאֵן, מְסָרְבִּין, אֶלְלָח כְּנוּי הָאָדָם עַל שֵׁם הַמְּפָעֵל, כְּמוֹ "קָלוֹ" (איוב ט"ז), "קָקֵט" (סופטים י"ח), "סָר וְזָעַף" (מלכים א' כ):

כלומר, לפי פירוש רש"י זהו שם ממשקל קָטַל ולא פועל.

"אבן עזרא" בפרק ט' פסוק ב' כותב: **כי אם מאן אתה** – תואר השם.

גם אבן עזרא סובר שמילה זו היא שם ולא פועל.

מאן לְשַׁלַּח הָעָם (ז, יד) – פועל.

בניגוד למילה **מאן**, זהו פועל ולא שם. פועל בעבר בבניין פיעל. יש תשלום דגש באות מ', במקום הדגש התבנית של הבניין שהיה אמור להיות באות א'.

צורת הציווי בפרשה

בנין קל: בא, קח, תנו, ראה, לכו, זבחו, שלח, אמר, נטה.

סימן הכר לזיהוי בניין קל: פועל בהווה שאין לו תחילית – שולח, יושבת.

בניין הפעיל: הוציאו, והשלח, העתירו, השכם, העז

בניין פעל: דבר, שלח

בניין התפעל: והתיצב

תופעות לשוניות הקשורות לדגשים

דחיק

וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר (ו, י) -

הדגש באות לי בראש המילה "לאמר" תפקידו להדגיש את ההברה ל? הנמצאת בין שתי הברות מוטעמות.

העדר דגש חזק אחרי ה"א היידוע

בלשון המקרא יש נטייה שלא להטיל דגשים חזקים באותיות המנוקדות בשווא

פרופ' יהושע בלאו עמד על תופעה זו בספרו "תורת ההגה והצורות של לשון המקרא". לדבריו (בעמ' 80): "לפישוט הכפל גרם הקושי לבטא הגה כפול בתנועה קצרה ביותר". היינו: כיוון שהתנועה התקצרה (השתנתה לשווא), נוצר קושי להגות מכפל. ישנן אותיות בהן יבוא דגש למרות היותן מנוקדות בשווא, כיוון שהן "חזקות" יותר - דַבְּרָן

להלן דוגמאות מפרשתנו לתופעה זו:

קבוצה א' - שמות:

הַלְוִיִּם, בְּצַפְרֵדָעִים, הַצְּפַרְדְּעִים, וְלִמְכַשֶּׁפִּים

קבוצה ב' - פעלים:

הַמְשַׁלַּח, הַמְקַרֵּה, הַמְהַלְיֵד, הַמְדַבְּרִים, הַמְיַלְדֵת

נשים לב לכך שבמילים אלה יש מתג ליד ה"א היידוע. יש מסורות הרואות במתג סימון לכך שיש לקרוא את השווא שאחריו כשווא נע ויש הקוראות את השווא כשווא נח.

ניקוד מ' השימוש

מ' השימוש היא קיצור של המילה "מון".

לפיכך היא מנוקדת בדרך כלל בחיריק ואחריה יבוא דגש חזק כתשלום להידמות של האות נ'. למשל: **מְקַצֵּר רוֹחַ**, **מְמַצְרִים**.

לעומת זאת, לפני אות גרונית, תנוקד מי השימוש בצירה כתשלום לדגש שלא יבוא באות הגרונית. למשל: **וּמְעַבְדָּה**, **מְאַרְץ**, **מְאַרְצוֹ**, **מְרַחֵק**.
יוצאות דופן: מחוץ, מחוט, ומהיות ועוד מילים שהטעמתם מלעיל.

כינוי השייכות ביחיד וברבים

הנטייה ביחיד: **וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתָהּ** וּבְחֹדֶר מְשַׁכְּבָהּ וְעַל-מִטָּתָהּ
הנטייה ברבים: **וּבְבָיִת עֲבָדֶיהָ** וּבְתַנּוּרֶיהָ וּבְמִשְׁאָרוֹתֶיהָ (ז, כח)

בכינוי שייכות ברבים מתווספת האות י' : **העבדים שלך**, **התנורים שלך** וכיו.

מְטִיָּה – האות טי מנוקדת בשווא עקב התרחקות הטעם בנטייה. לעומת זאת במילה **בְּמִטָּה** – האות טי מנוקדת בסגול – השווא התארך לסגול כי יש במילה טעם מפריד (זקף גדול), הגורם להארכת התנועה.

תופעה זהה ניתן לראות במילים: **וּבְעֵמֶהָ** – **וּבְעֵמָהּ**.

השמטת אותיות – ה"א ויו"ד

בפועל השמטה של לה"פ ה"א:

עמיד מקוצר – **וְהִעֵל** במקום – ותעלה

וַיִּךְ במקום – ויכה

וְהִכָּס במקום – ותכסה

וַיֵּאָרָא במקום – ואראה.

ציווי מקוצר – וְהֵעֵל במקום – והעלה
וְהָיָה במקום – והכה.

בשמות:

חֲמָרִים, הַחֲרָטָם – כתיב חסר, השמטה של האות יו"ד.

אבל: **בְּלִהְטִיהֶם – בְּלִטִּיהֶם**: מדובר כאן בשתי מילים במשמעות שונה.

מפרש רש"י: **בְּלִטִּיהֶם** – לַחֵשׁ שְׁאוּמְרִין אוֹתוֹ בְּלִט וּבְחֲשָׁאֵי; וְרִצּוֹתֵינוּ אֶמְרוּ, "בְּלִטִּיהֶם" מַעֲשֵׂה עֲלֵים, "בְּלִהְטִיהֶם" מַעֲשֵׂה קְשָׁפִים (סנהדרין ס"ז).

ניבים וביטויים בפרשה

מקצֵר רוּחַ (ו, ט)

קוצר רוח – חוסר סבלנות, חוסר יכולת להתאפק עוד.

וְאֵיךְ יִשְׁמַעְנִי פִּרְעֹה וְאֲנִי עֶרְל שְׁפֹתַיִם (ו, יב)

ערל שפתיים – עילג, חסר יכולת התבטאות טובה.

וְאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת־לֵב פִּרְעֹה (ז, ג)

הקשה את לבו – גילה קשיחות ואטימות, התאכזר.

ציון בצלונים קודמים:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ChinuchMukar/PikuahPedagogi/HebChar/parashat_week.htm

להארות, הערות והצטרפות
לרשימת התפוצה:

byad-halashon@gmail.com

עריכה לשונית: כוכבה גרסון